

GRAFIČNO-PRAVOPISNA PREDSTAVITEV
SUPRASELJSKEGA ZBORNIKA V LUČI
KOPITAREVEGA PREPISA IZ 1838–1840

Vanda Babič

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

Keywords: Codex Suprasliensis (Codex of Retko), tenth/eleventh-century Old Church Slavic Cyrillic manuscript, early Cyrillic: upright calligraphic uncial script, geometrical-woven ornament type with plant motifs

Summary: The *Codex Suprasliensis*—the largest Old Church Slavic Cyrillic manuscript—is a priceless asset in three European national libraries today: in the manuscript collections of the National and University Library in Ljubljana (the first 118 sheets), the Russian National Library in St. Petersburg (16 sheets), and the largest part, 151 sheets, in the National Library in Warsaw.

In the Kopitar Collection of Slavic Codices, part of the National and University Library Manuscript Collection in Ljubljana, immediately following the aforementioned Ljubljana portion of the manuscript is what is known as the *Kopitar Transcription of the Entire Codex Suprasliensis*, which this great Slovenian Slavic specialist created between 1838 and 1840. The transcription is written in cursive Cyrillic, in rather small handwriting, but it preserves the visual image of the manuscript: the form of the column, the same line length, and all abbreviations and supralinear marks. On the edges of the text (left and right) are his comments about errors, the paleographic and orthographic characteristics of the manuscript, special linguistic aspects, interesting features, and so on. Kopitar's manuscript marks the special use of certain graphemes; for example, Δ, -, ѿ, and ѿ, the older form of ċ (ѣ), c (ч), and *psi* (ѣ), the majority of Cyrillic ligatures at the end of lines, spellings with ѿ instead of ѿ, the presence or absence of epenthetic *l*, and so on.

The manuscript is written in an early form of Cyrillic and so quite a few graphemes have an archaic form. These clearly include the graphemes for *c* and ċ: the first is written in the *Codex Suprasliensis* (without any kind of shift of the lower stem to the right) entirely within a linear system (ч), whereas the form of the second is created from the first by simply shifting the lower stroke to the middle of the “cup” (ѣ). Older forms include *jat*, whose stem does not extend up out of the line, but maintains the same height as the other characters in the text (ѣ), *i* (и) as opposed to later (и), *omega* with a high middle line (ѡ), and *psi* in the form of a cross (ѣ). The other characteristic Greek graphemes are, as expected, used for spelling foreign words and indicating numerical values (e.g., Ѡ and ѡ); only *izhitsa* (ѣ) is also found in spellings of native words (with the phonetic value *u* or '*u*'). The codex is characterized by the use of graphemes for *ċ: Δ is frequent after consonants and - after vowels and at the beginning of the word, whereas the prejotated vowels (ѿ and

ѣ) appear only sporadically. The codex uses both *jers* (ѣ in ѣ), often interchanging them and rarely omitting them. Among the supralinear marks, the *spiritus lenis* and *spiritus asper* predominate, both above initial vowels in a word as well as above vowels in the middle of the word. Also common are the *apostrophe*, which the author of the codex wrote in place of an omitted *jer* or full vowel, and the *circumflex*, which has two positions above graphemes: it either stands above the middle of a wide grapheme or digraph (above ѡ, ѡѣ, ѡѣ, and ѡѣ) or is shifted somewhat to the right and marks the softness of the consonant preceding it (above the graphemes ѡ, ѡ, and ѡ, and in foreign words above ѡ, ѡ, and ѡ).

Supraselski zbornik (Codex Suprasliensis) – najobsežnejši starocerkvenoslovanski cirilski spomenik iz 10.–11. stoletja – je po vsebini zbornik cerkvenih beril za mesec marec (*menologij*) z žitji svetnikov pravoslavne cerkve in zbornik homilij (predig) za postni in velikonočni čas (*panegirik*). V celoti obsega 285 strani (skupno 37 zvezkov/sešitkov) in 48 besedil, od tega je 24 žitij, 22 homilij (večinoma Janeza Zlatousta) ter po ena pohvala in molitev. Danes se hrani v treh evropskih nacionalnih knjižnicah: prvih 118 listov (16 sešitkov oz. *devetnajst* besedil) v Rokopisni zbirki NUK v Ljubljani, 16 listov (dva popolna sešitka oz. *štiri* besedila) v *Ruski nacionalni knjižnici* v Sankt Peterburgu, najobsežnejši del – 151 listov (19 sešitkov oz. *petindvajset* besedil) – pa v *Nacionalni knjižnici* v Varšavi.

Kopitarjev prepis Supraselskega zbornika

V Kopitarjevi zbirki slovanskih kodeksov *Rokopisne zbirke NUK* v Ljubljani se takoj za omenjenim ljubljanskim delom zbornika (sign. *Cod. Kop. 2: Supraselski kodeks-čti-minej za marec*) kot sedemnajsta enota med skupno štiriintridesetimi rokopisnimi enotami iz Kopitarjeve zapuščine nahaja t. i. *Kopitarjev prepis celotnega Supraselskega kodeksa* (sign. *Cod. Kop. 1*), ki ga je naš veliki slavist ustvaril v letih 1838–1840.¹ Prepis je zapisan v kurzivni cirilici, z dokaj majhno pisavo, zato je na žalost težko berljiv. Ohranja pa vizualno podobo spomenika: obliko stolpiča, enako dolžino vrstic, vse okrajšave in nadvrstične znake; včasih se je avtor želel

¹ Jernej Kopitar se je za *Supraselski zbornik* zanimal že pred izdajo Clozevega glagolita (1836), saj je želel oba spomenika primerjati med seboj; žal pa si mu ga je od Bobrovskega uspelo izposoditi šele nekaj let kasneje. Tako mu je ta leta 1838 na Dunaj najprej poslal drugi del rokopisa, katerega je Kopitar prepisal v prvih mesecih 1839. Po vrnitvi izposojenega dela je od Bobrovskega kmalu prejel še prvih 16 sešitkov, ki jih je začel prepisovati 19. februarja, z delom pa končal 20. aprila 1840. Ne ve se, zakaj tega dela ni nikoli vrnil. Po Jagičevem mnenju, naj ne bi bila krivda samo na Kopitarjevi, ampak lahko kar na obeh straneh. Po Kopitarjevi smrti (1844) je bil prvi del spomenika leta 1845 skupaj s preostalo rokopisno zbirko prepeljan v Ljubljano – v last ljubljanske Licejske knjižnice, predhodnice današnje NUK (Jagić, 1910: 212–213; Mošin, 1971: 46). Njegova želja, da bi ta spomenik izdal, se tako na žalost ni izpolnila.

celo pri inicialah in verzalnih črkah približati obliki v izvorniku, izrisal je tudi vinjete nad začetki beril itn. Ob robovih besedila (levo in desno) so izpisane njegove opombe o napakah,² popravkih v besedilu,³ poškodovanosti materiala, paleografskih in pravopisnih značilnostih spomenika, o jezikovnih posebnostih, zanimivostih⁴ itn. (včasih je kakšno vrstico pri prepisu preprosto izpustil, pa jo je zato zapisal naknadno – vertikalno ob stolpcu). Njegove opazke so preproste: pogosto je oblika, ki je pritegnila njegovo pozornost, samo podčrtana ali (brez pojasnil) ob strani ponovno izpisana, tu pa tam so navedene ustreznice v drugih jezikih, npr. v latinščini, grščini ... itn.

Posebno razveseljujejoči so prevodi nekaterih oblik v slovenščino (enkrat tudi v češčino): – na strani [Kop 65, tj. *Supr* 57^[27]]⁵ je ob sedemindvajseti vrstici na desni strani besedila pripis *ѣже* = *ko Carn.*? in = *цo Boh.*, – na strani [Kop 136, tj. *Supr* 123^[20]] ob obliki *ѡл'ченъ* opomba = *лачнъ carn.*; – obliko *напрѣждъ* spremlja droben pripis *carn. napréj*. [Kop 147, tj. *Supr* 134^[11]], – besedno zvezo *ѣтъъ попъ къ вору* (predhodna stran se zaključuje z obliko *господинъ*) na strani [Kop 387, tj. *Supr* 359^[11]] dopolnjuje Kopitarjev pripis *господинъ попъ cf. Gospod Jernej*.⁶

V svojem rokopisu je zabeležil posebno rabo nekaterih grafemov, npr.

² Npr. при *пѣнтѣствѣхъ* *платѣ* [Kop 190, tj. *Supr* 173^[5]] – pravilno stsl. *понтѣскъ* [SJS III: 165–166], *рѣскъ* *рекомѣжъ* *дочнавъ* [Kop 214, tj. *Supr* 191^[18–19]] – pravilno stsl. *рекомѣжъ* akuz. sg. f., *нѣкогда* [Kop 302, tj. *Supr* 275^[23]] in *когда* [Kop 462, tj. *Supr* 435^[22]] – pravilno stsl. *нѣкого* in *кого*, *попъ не можетъ възвѣ* [Kop 314, tj. *Supr* 287^[23]] – pravilno stsl. *възгн*, *дѣшж!* [Kop 408, tj. *Supr* 381^[25]] – pravilno stsl. *дочшж*, *сѡмѣнитъ* *са* [Kop 437, tj. *Supr* 410^[25]] – pravilno stsl. *сѡмѣнитъ* *са*, *нѣвоѣго* [Kop 546, tj. *Supr* 519^[19]] – pravilno stsl. *нѣвокого* itn.

³ Npr. *но вѣди* [Kop 539, tj. *Supr* 519^[9]] s pripisom pod vrstico *corr. ne recte*.

⁴ Besedna zveza *поштинъ и дѣнижъ* [Kop 319, tj. *Supr* 292^[23–24]], *ѣва* in *въ ѣвгъ* *мѣсто* [Kop 489^[9]] in [Kop 489^[14]] je npr. spremljana s Kopitarjevim pripisom *nom. ѣва. gen. ѣвгъ* [Kop 516] itn.

⁵ Med knjižnima ([Sev] in [Blg]) izdajama Supraselskega zbornika ter digitalizirano izdajo NUK (ki sledi originalu) je v številčenju strani prišlo od 75. strani dalje do razlike dveh strani. Vzrok temu je list 38a–b, ki je v originalu napačno uvezan pred VI. kvaternij, dejansko pa je to 8. (zadnji) list XII. kvaternija. Po Mošinovem mnenju (1971: 51) Miklošič te napake, ki je nastala že pri Kopitarjevem prepisu, ni opazil in je trajno ostala v razvrstitvi listov originala, v obeh knjižnih izdajah ([Sev] in [Blg]) in v digitalizirani izdaji celotnega spomenika (dosegljiv na spletni strani: <http://csup.ilit.bas.bg/sites/ms/#/0>) pa je vključen na pravo mesto. Številčenje besedila se med izdajama [Sev], [Blg] in digitalizirano izdajo celotnega spomenika na eni strani ter originalom (oz. digitalizirano izdajo celotnega spomenika) na drugi ponovno uskladi z 89. listom oz. s stranjo 177 (o tem več v: Babič, 2011^[2]: 59–60).

⁶ Navedimo še: – Kopitarjev pripis k obliki *лютесе* [Kop 368, tj. *Supr* 341^[1]] *cf. ex adverse slej Carn.*, in – na isti strani [Kop 341^[6]] pri obliki (*принѣствъ*) *вънѣ* opomba *mā eaiā – sed cf. carn. veja*, – ob besedilu *постъви нѣмъ цѣсарѣ* *нѣменемъ феодална* [Kop 220, tj. *Supr* 197^[1]] je pripisano še *цѣсарѣ nota, Carn.*

а, -, ѡ in ѡа, starejše oblike ч (ч), ц (ч) in psi (†), več različic ѓ (npr. прѣвѣшиа [Kop 20, tj. Supr 16^[22-23]], патѹци дѣнь [Kop 187, tj. Supr 170^[8]]), večino cirilskih ligatur na koncu vrstic,⁷ zapise z ѣ namesto ѡ (npr. каплѣми [Kop 59, tj. Supr 51^[14]] : приѣмѡдѡше са [Kop 410, tj. Supr 383^[26]]), prisotnost ali primanjkljaj epentetičnega *l* (ѡвѡдѡл [Kop 379, tj. Supr 352^[21]], землѣж [Kop 496, tj. Supr 469^[2]] : римѡлѡне [Kop 566, tj. Supr 539^[14-15]]), rezultate palatalizacij (npr. въ вѣси хоминѡнѣсцѣ [Kop 20, tj. Supr 16^[15]] in въ римѣстѣ градѣ [Kop 209, tj. Supr 186^[10-11]]), soglasniške asimilacije (npr. и ѡцѣлѡвѡдѡж [Kop 22, tj. Supr 18^[26]], ѡдрече [Kop 276, tj. Supr 249^[10]], ѡдревѡ [Kop 510, tj. Supr 483^[4]] itn.), izpuste -гъ v 3. osebah prezenta (npr. вѡде [Kop 39, tj. Supr 35^[27]], сѣ пришьли [Kop 46, tj. Supr 38^[12]], ѣ поцѡлѡл [Kop 133, tj. Supr 120^[30]], нѣ въкоусил [Kop 547, tj. Supr 520^[11]]), tudi različne zapise stcsl. рѣ < *ьr in *рь (рьдѣцѣ [Kop 384, tj. Supr 357^[27-28]], црьк'ве [Kop 345, tj. Supr 318^[21]] : црькѣ [Kop 561, tj. Supr 534^[7]], крьста [Kop 406, tj. Supr 379^[14]] : на грькѣ [Kop 318, tj. Supr 291^[28-29]] itn. Pogosta oznaka ob robu besedila je *Syntax* ali *Synt.*, kar kaže na to, da mu je bil spomenik skladdenjsko še posebno zanimiv.⁸ "Gospod Jernej" je ustvaril prepis popolnoma vseh strani Supraseljskega zbornika (vmes je več praznih listov, zato je skupno število strani prepisa 599), njegovi zaznamki pa so še danes zanimivi in v pomoč raziskovalcem. Omenimo še podatek, da sta v prepisu strani [Supr 359 in 360] zamenjani med seboj ([tj. Kop 386–387]; zamenjavo je opazil in zabeležil že sam Kopitar).

Paleografske in pravopisne značilnosti zbornika

O splošnih paleografskih in pravopisnih značilnostih zbornika se je v prvi izdaji spomenika razpisal že Fran Miklošič (1851: III–XII), kasneje pa še Vladimir Mošin (1971: 47–48), Lidija Stefova v prispevku KME (2003: 779) itn., posebej izčrpno pa Alphons Marguliés (1927: 10–73), zato tu omenjam le najznačilnejše, po katerih zbornik uvrščamo v najstarejšo dobo cerkvenoslovanskih cirilskih spomenikov.

Zbornik je v celoti napisal samo en zapisovalec – Retko⁹ – v prvi

⁷ O tem glej str. 8.

⁸ Tako opomba je npr. na strani [Kop 464, tj. Supr 437^[10]] ob besedilu мрътѡца ѡубо вѣжати поучѡлѡштѡмѡ са, pripis *Synt. graeca. gen. abs.* pa ob besedilu ѡ нико/гоже сѡшѡта ѡчитѡла прѣмѡвни са [Kop 442, tj. Supr 415^[10]] itn.

⁹ Po njem se imenuje tudi *Retkov zbornik*. V spomeniku sta poleg Retkove zabeleženi še dve pisavi: – prva na [Supr 129^[30]] in [Supr 131^[9-30]] (J. Zaimov v Predgovoru k Bolgarski izdaji zbornika [Blg 5] drugače: [Supr 131^[9-20]] – napaka?!, saj sama izdaja po [Sev] povzema, da je prva roka na strani [Supr 131] pisala besedilo od devete vrstice pa vse do konca strani, skupno 22 vrstic in ne 12, kot trdi Zaimov), – drugo pisavo najdemo na [Supr 218^[8-16]] (Zaimov 1982: 5). Posebnih "neretkovih" vrstic je skupno 32 ([Sev in Blg], Marguliés, 1827:

polovici 11. stoletja v zahodnem delu Vzhodne Bolgarije na dobro obdelanem pergamentu.¹⁰ Napisan je v prelepi pokončni ustavni pisavi na dobro obdelanem pergamentu, ki je na nekaterih mestih tako tenak, da obrisi črk proseva na drugo stran lista (npr. lista 38 in 42), na drugih mestih pa je nasprotno, zaradi naravnega materiala, precej debel (npr. lista 48 in 53). Robovi nekaterih listov so odtrgani (npr. list 75 na desnem robu spodaj) ali odrezani (npr. listi 97, 100–102 na desni strani po celotni višini), zato so tu pa tam poškodovane zadnje črke v vrsticah. Luknjice v pergamentu so bodisi izvirne, že v samem materialu (npr. na listih 95 in 108 – pri slednjem so zaradi večje luknje vrstice celo skrajšane), ali pa nastale s poškodbo (npr. na listu 110). Listi so velikosti 31 x 23 cm, besedilo v enem bloku (po 28–30 vrstic) pa velikosti 23 x 15 cm.

Vizualna podoba spomenika

Besedilo zbornika je napisano z izenačeno pisavo v zgodnji obliki cirilice, v prelepi pokončni kaligrafski ustavni pisavi. Podano je strnjeno: presledkov med besedami ni, razen manjših za pikicami ob zaključku posameznih besednih zvez. Okraševanje spomenika je preprosto: v inicialah, ki se na začetku posameznih besedil (nekoliko pomaknjene iz vrste) spuščajo navzdol ob levi strani vrstic, in v vinjetah med dvema besediloma je izrisan enostavni geometrično-pleteninasti tip ornamenta z rastlinskimi motivi ([KME III: 778]; Mošin, 1971: 47–48). Besedila Supraselskega zbornika sestavljajo štiri enote: okrasna vinjeta, naslov, osrednje besedilo žitja, pridige ali molitve in iniciala na začetku besedila.¹¹

12). Značilnosti prvega "priložnostnega" zapisovalca so: *jery zapisuje z ѣ (npr. выхъ [Supr 131^[9]]), za vokali namesto ѣ uporablja ꙗ (npr. вѣроуꙗтъ [Supr 131^[16–17]]), vendar tudi землѣ [Supr 131^[30]]), prav tako ѣ namesto ꙗ (npr. въсминавъше сѧ [Supr 131^[11]]), izjema je чѣтешѣ [Supr 131^[27–28]]), - zapisuje (tudi) na mestu ѧ, tj. za soglasniki (npr. въсминавъше с- рѣш- [Supr 131^[11]]) in е (tudi) na mestu ѣ (npr. смѣвешѣ ли сѧ [Supr 131^[14–15]]), ен ... емоуꙗже [Supr 131^[18]]), kar naj bi odražalo živi govor in enojerovski pravopis [Blg] (ostale značilnosti tega odlomka, glej v: Marguliés, 1927: 12–13). Zapise na str. 218 je ustvarila neizkušena roka, saj je v besedilu veliko popravkov [Sev in Blg], značilnosti tega zapisovalca pa so več ali manj enake, kot pri prejšnjem: ѣ (npr. ногы [Supr 218^[14–15]]), - tudi za soglasniki (npr. кыназоу [Supr 218^[9–10]]), samo en redukcijski vokal – ѣ (npr. грады [Supr 218^[9]]), е namesto ѣ (npr. емоуꙗ [Supr 218^[10]]) in ꙗ namesto ѣ (npr. поковꙗшѣшѣтоуꙗ [Supr 218^[13–14]]) itn. (Marguliés, 1927: 13). Omenim naj, da sta oba dodatna¹ zapisovalca ustvarila zapise (skoraj) brez nadvrstičnih znakov (izjema je le titla pri prvem).

¹⁰ Po Mošinovem mnenju (1971: 48) je grafika Supraselskega rokopisa starejša od grafike Ostromirovega evangelija, ki je nastal v letih 1056–1057, in verjetno tudi od njegove predloge, Marguliés (1927: 246) pa nastanek zbornika postavlja v leto 1010. Enako datiranje (okoli leta 1010) povzema tudi [KME III: 781].

¹¹ Izjema so besedila, ki zaradi manjkajočih listov nimajo začetka (pri njih zato manjkajo vinjeta, naslov in okrasna iniciala); taka besedila so npr. prvo – *Mučenje sv. Pavla in Julijane* [Supr 1], dvanaajsto – *Mučenje sv. Aleksandra* [Supr 155], trinajsto – *zgodba o vojaku* [Supr

Besedila najavljajo vinjete različnih oblik, od drobcenih z rastlinskimi zavihki ob zaključkih na levi in desni strani (npr. [Supr 119, 252]),¹² pa vse do razkošnejših rastlinskih (npr. [Supr 81, 97 in 311]) ali geometričnih oblik (npr. [Supr 15 in 471]). Vse pa so značilne za iluminacijo bizantinskih rokopisov (Mošin, 1971: 50), saj te "male" vinjete v obliki pletenice z listi, valovitih črtic, drobnih trojk itn. po mnenju E. F. Karskega (1979: 144) srečamo samo v najstarejših grških rokopisih.¹³ Narisane so s črnolom in niso pobarvane.

Vinjetam sledijo naslovi besedil, ki so ponavadi izpisani z nekoliko manjšimi črkami kot ostalo besedilo, velikosti približno 2 mm (Severjanov navaja natančnejši podatek, da zavzemajo $\frac{3}{4}$ običajne velikosti črk v spomeniku [Sev 15]). Pri tem nekatere črke štrlijo iz vrstice navzgor (do višine 4 mm), npr. ѳ, λ, ζ, leva paličica v prejetiranem ιε, jor v digramu ζι¹⁴ itn.¹⁵

Ob robu, na levi strani začetka besedil se razpotezajo iniciale različnih velikosti in oblik,¹⁶ ki so tako kot vinjete izrisane s črnolom. Najkrajše in preproste zavzemajo višino treh/štirih vrstic besedila, ki je zaradi iniciale nekoliko pomaknjeno v desno, npr. iniciali И (и вѣ сиχъ) [Sev 144^[21]] in К (конѣа) [Sev 427^[27]], največje in umetelneje oblikovane pa se razpotezajo ob robu sedmih vrstic, npr. Б (v obliki блажении) [Sev 119^[15]] in П (пако) [Sev 312^[11]].¹⁷

Osrednja besedila v zborniku so pisana z nekoliko večjimi črkami kot naslovi (velikosti 3–4mm), pri tem se nekatere črke razpotezajo pod osnovno linijo, npr. ρ, ζ, χ, ψ (tudi v digramu οψ), prav tako tudi redko

167] in dvajseto besedilo – *Psevdo-Zlatoustova beseda na oznanjenje* [Supr 237].

¹² Včasih je izrisana samo polovica ali še manj vinjete, saj ne zaobjemajo celotne vrstice, ampak izpolnjujejo le prostor od zaključka predhodnega besedila pa do konca vrstice (glej npr. [Supr 142 in 278]). Na strani [Supr 254] npr. vinjete sploh ni, od vsega okrasja sta namreč ohranjena samo rastlinska zavihka na levi in desni strani naslova *Žitja sv. Jone in Barahizija*.

¹³ Na začetku rokopisa je bila po Mošinovemu mnenju (1971: 50) verjetno izrisana "velika" vinjeta, kar bi se ujemalo s kaligrafskim značajem spomenika.

¹⁴ Kopitar je opazil še izredno podaljšavo črke κ v obliki κοστάνѣтина гρᾶδα [Supr 508^[11], Kop 535].

¹⁵ Taka oblika naslova je značilna predvsem za ljubljanski in sanktpeterburški del spomenika, v varšavskem pa se, razen redkih izjem, črke v naslovu nekoliko povečajo in so le za drobec manjše od črk v besedilih. Pri tem posamezne črke ne štrlijo iz vrstic navzgor, ampak so izenačene z velikostjo ostalih črk v naslovu (npr. [Supr 343]).

¹⁶ V zborniku je 44 inicial, v njih nastopa osemnajst različnih črk (ѳ, ѱ, η, ο, π, и, ц, м, ι, ε, Δ, τ, τ, κ, ρ, ζ in χ).

¹⁷ Pri besedilu Janeza Zlatousta [Supr 439] je avtor na začetku osrednjega besedila evangelija verjetno pozabil napisati inicialo, zato je osrednje besedilo v prvih vrsticah izpisano (kot naslov) z nekoliko manjšimi črkami. Inicialo je dodal šele v osmi vrstici besedila, odkoder sledi tudi besedilo v običajni velikosti.

rabljene velike (*verzalne*) črke, ki zavzemajo najmanj dvakratno višino malih črk in pogosto segajo v vrstico pod seboj (ko stojijo na začetku vrstice, so tako kot iniciale pomaknjene iz vrste), npr. БѢ НѢКТО [Supr 312^[29]], НѢ НМѢВШЕ [Supr 436^[8]]. Običajno so enostavne oblike, čeprav lahko posamično najdemo tudi nekoliko razkošnejše, npr. ЄДИНЪ [Supr 62^[24]] in Ѡ ѡмѣ [Supr 63^[27]] itn.¹⁸ Iz vrstic navzgor štrlijo samo razpotegnjene in v obliki nekoliko zožane male črke, ki se pojavljajo izključno na koncu nekaterih (nekoliko daljših) vrstic – z njihovo zožano obliko je avtor verjetno usklajeval dolžino vrstic. V ta namen je najpogosteje uporabljal črko т (vendar ne kot končno črko – ponavadi ji sledita še dve črki ali vsaj ena, npr. патриаршѣѡ [Supr 119^[18]]; ista razpotegnjena črka se za skrajševanje zapisa besede na koncu vrstice uporablja tudi v "neobičajnih" ligaturah: – шѠ oziroma ѡ = š + t¹⁹ (npr. отъвѣшѡ/вѡ [Supr 120^[27–28]], запрѣше/ниѣмъ [Supr 33^[14–15]], сѡшѡ [Supr 13^[14]], зовѡшѡ [Supr 41^[28]]), – Ѣ oziroma ѣ (npr. ѡвѣшѡ [Supr 25^[23–24]], ѣсѣ [Supr 400^[12]]) in – Ѣ, npr. благодѣшѡ [Supr 357^[30]], вѡ мѡсѣшѡ [Supr 527^[30]]).²⁰ Isto funkcijo zaradi svoje, v te namene prikladne, oblike izpolnjujeta tudi grafema з in ligatura ѕ – oba (skoraj) vedno razpotegnjena na koncu besede (prvi sicer tudi v grafemu зѡ, drugi pa tudi nadpisan nad predhodno črko), npr. корѡвѡникѡмѡ [Supr 119^[30]], мѡкѡ [Supr 19^[29]], видѡимѡхѡ [Supr 189^[30]] in кѡ сѡдѡишѡѢ [Supr 4^[28]], капикларѡ [Supr 72^[2]], izjemoma pa tudi podaljšana ч in ѣ (npr. полѡуѣшѡ/мѡ [Supr 68^[16]] in римѡсѡѢ [Supr 186^[10]]). Pisec je vrstice skrajševal tudi z nadpisanimi grafemi – pogosto з о in н, redko па с е in т, npr. in ѡѣ [Supr 27^[7]], цѣсарѣѡ [Supr 300^[12], Kop 327], аѡи [Supr 174^[7]], вѡи = stcsl. вѡиѣѡ [Supr 110^[17]], вѡи = stcsl. вѡиѡ [Supr 169^[22], Kop 186], pa tudi з *apostofom* namesto

¹⁸ Kot sem že omenila v kratki predstavitvi Kopitarjevega prepisa zbornika (str. 2–4) je veliki slovenski jezikoslovec pri prepisu skušal zaobjeti tudi vizualno podobo spomenika, zato je izrisoval (ali bolje: vsaj v grobem nakazal obliko vinjet in inicial, njegove velike (*verzalne*) črke pa visijo tako kot v originalu iz vrstic navzdol). V prepisu peterburškega in v začetku varšavskega dela zbornika (glej še op. 15) je tudi v naslovih besedil ohranjal razpotegnjeno obliko nekaterih črk, medtem ko je v ljubljanskem delu ni več dosledno posnemal (glej npr. [Supr 243^[26–27], Kop 270], [Supr 15^[18], Kop 19], [Supr 209^[23–24], Kop 232]).

¹⁹ Pri tem se grafem т razpoteza visoko nad ш, njegov navpični pecelj pa štrli bodisi iz desne črtice spodnje črke ali še pogosteje iz sredinske; glej še: Karski 1979: 165). Ligaturo redko najdemo v sredini vrstice (npr. v primeru отъшѡишѡѡти [Supr 281^[23]], kjer sta obe nastali s popravkom iz ч [Sev]). Opozoriti velja, da je pri povezavi teh dveh črk običajna ligatura шѡ, ki pa je v *Supraseljskem zborniku* načeloma ni (glej še str. 9). V varšavskem delu spomenika najdemo tudi "trojno" ligaturo шѡ = š + t + i (npr. сѡишѡ [Supr 530^[23], Kop 557]).

²⁰ Te "neobičajne" ligature z razpotegnjenim т na koncu vrstic je v svojem prepisu zaznal in označil tudi Jernej Kopitar (npr. [Kop 153^[20], 384^[30]]).

polglasnika ali vokala.²¹ Zapisovalec se je nemalokrat znašel tudi tako, da je preprosto zamenjal črki: namesto *i* je uporabil *paličasti i* (i), npr. вѣдѣ/иѣкъ [Supr 21^[24-25]].²² Nenazadnje pa gre za isti princip okrajševanja tudi pri zamenjavi ѿ z ligaturo ѿ (primera glej na prejšnji strani).

Supraseljski zbornik nam na koncu vrstic na splošno ponuja ogromno cirilskih ligatur: ии = *n + i* in њѡ = *n + ѡ* pred zaključno črko v vrstici ali na koncu vrstice (npr. нарече́ннѡ [Supr 196^[29], Kop 219], магда́лѡи [Supr 451^[19], Kop 478] in пѣвѣ/шеи [Supr 418^[28-29], Kop 445], ѡгнѣ [Supr 158^[26], Kop 171], трѣвѣ [Supr 483^[30], Kop 510]) ter samo na koncu vrstic ши = *š + i* (npr. ѡтѣскочи́вѡши [Supr 233^[30], Kop 256]), пи = *p + i* (npr. прие́тѡи [Supr 426^[8], Kop 453]), мѡ = *m + ѡ* (npr. глаго́лемѡи [Supr 252^[30], Kop 279], свѣтѡи́мѡ [Supr 283^[21], Kop 310]), мѣ = *m + ѣ* (npr. промѣ́слоѡѡ [Supr 539^[30], Kop 566], и́мѡ [Supr 561^[18], Kop 588]), ѣи = *č + i* (npr. прѣѣ/стоиѡ [Supr 462^[18-9], Kop 489]), ѣѡ = *č + ѡ* (npr. непоро́з/иѣ [Supr 525^[14-15], Kop 552]), ми = *m + i* (npr. ро́зми/сливѡ [Supr 547^[18-19], Kop 547]), мн = *m + n* (npr. мио/га [Supr 547^[21-22], Kop 547]), мѣи = *m + i* (npr. помѣ/лоѣи [Supr 392^[18-19], Kop 419], вели́кѡи́и [Supr 454^[6], Kop 481]), ter posebne ѡѡ = *ѡ + je* (npr. вѣрѡѡ [Supr 542^[12], Kop 569]), ѡѣ = *ѡ + ja* (npr. съповѣ́данѡѣ [Supr 543^[28], Kop 570]), иѣ = *i + je* (npr. прѣѣ/рѣи́нѣ [Supr 371^[19], Kop 398]), наѣ = *i + ja* (npr. трѣѣ/го [Supr 439^[20-21], Kop 466]) in ѡѡѡ = *o + jo* (npr. ѡвѣ́рѡѡѡ [Supr 535^[9], Kop 562]). S popraviljanjem oziroma naknadnim vnosom sredinske črke je v sredini vrstice nastala "trojna" ligatura икѡ = *i + n + k* (npr. и́кѡто, tj. stosl. и ѡвѣ́кѡто [Supr 566^[23], Kop 595]).²³

Grafično-pravopisne značilnosti grafemov

Zbornik je napisan v zgodnji obliki cirilice, zato ne preseneča, da imajo nekateri grafemi starejšo obliko od tistih v mlajših spomenikih. Nedvomno sta arhaične oblike grafema za *c* in *č*: prvi (ц) se v Supraseljskem zborniku (brez zamika spodnjega peclja v desno) v celoti zapisuje v linijskem sistemu (in je tako pravzaprav enake oblike kot kasnejši, mlajši *č* – ч; npr. чрѣнори́зѡчѡ съно́ризѡсъ [Supr 119^[19], Kop 132];²⁴ iz njegove oblike naj bi s preprostim premikom spodnje paličice na sredino čaše²⁵ nastala starejša

²¹ O tem več na strani 17.

²² Čeprav je ime mučenika v besedilu ponavadi zapisano z и: вѣдѣ/иѣкъ [Supr 21^[11]].

²³ Glej še "trojno" ligaturo ииѡ = *š + t + i* (v op. 19). Cirilske ligature na koncu vrstic so v ljubljanskem delu zbornika precej redkejše kot npr. proti koncu zbornika (tj. v varšavskem delu) – kot da je zapisovalec proti koncu zbornika svojim zamislil pustil prosto pot. Nanje je v svojem prepisu (predvsem slednjega dela zbornika) dosledno opozarjal tudi Jernej Kopitar, tako da je zabeležil pravzaprav vse ligature, uporabljene v zborniku.

²⁴ Obliko чрѣнори́зѡчѡ v Kopitarjevem prepisu spremlja opomba *serb*.

²⁵ Kopitar je na strani [Supr 143^[24-27], Kop 132] pri obliki ииѡѡ zapisal *fig. тѡ ч*, pri ѡтѡѡ pa v *fig. quasi calicis* = чѡѡѡ. Obliko čaše grafema ч je zabeležil tudi na straneh [Supr 482^[25],

oblika \check{c} – ψ (Lavrov, 1910: 10), ki je značilna tudi za Supraseljski zbornik (npr. *мѣчениковъ моѣченику* [Supr 119^[21]], *ѿбѣтънѣи ѿбѣче ѿбѣтънѣи ѿбѣче* [Supr 120^[23–24]], *къ паничи къ паничи* [Supr 549^[23], Kor 576] itn.).²⁶ Izjema pri ψ (c) je npr. na strani [Supr 391^[7–8]], kjer je po popravku ista roka izpisala novejšo obliko črke – ψ , npr. *грѣшница* (kar je Kopitar zaznal kot *ница ex corr. sine rasurâ. fig. ψ p'o ψ* [Kor 418]).

Grafem m uvršča med zgodnejše oblike tega grafema njegova polkrožna sredinska pentlja, ki sega do dna vrstice, pogosto pa tudi pod njo (Karski 1979: 195), npr. *настави ма молѣти са* [Supr 160^[12–13], Kor 173], *и земаѣт. ѿ море* [Supr 156^[30], Kor 169].²⁷

Cirilski $ж$ se je v najstarejših spomenikih pisal v treh ravnih potezah (\mid in \diagup / \diagdown), tako tudi v Supraseljskem zborniku (Karski 1979: 188–189), npr. *ѣмоу же* [Supr 185^[19]], na kar je opozoril tudi Kopitar v prepisu na strani [Kor 228]. Opazil pa je tudi posebnost v zapisovanju: v besedni zvezi *ѿжаде во* [Supr 400^[19], Kor 427] je isti zapisovalec grafem $ж$ zapisal z dvema upognjenima potezama (\mid in \cup / \cap) [Sev 400].

V spomeniku se še ne uporablja ligatura ψ (zveza \check{s} + t se zapisuje s samostojnima črkama ψ т, npr. *маломошѣ* [Supr 119^[28]]; Mošin 1971: 48).²⁸ Vseeno pa je v obeh knjižnih izdajah in v Kopitarjevem prepisu²⁹ (enkrat) zabeležena tudi ligatura (npr. *хоуѣтѣ* [Supr 446^[20–21], Kor 473]).

Navpični pecelj pri *jatu* ne prodira navzgor čez linijski sistem, ampak ohranja višino ostalih črk (npr. *вѣлѣтъ* [Supr 20^[11]]).³⁰ Grafem se v zborniku uporablja tudi za zapis *'a* (namesto α) za mehкими soglasniki,³¹ kar lahko razlagamo kot vpliv glagolske predloge, npr. *воѣръска* [Supr 281^[13]],

Kor 509] in [Supr 497^[30], Kor 524] pri oblikah ψ а, ψ а, in ψ а. V samem prepisu pa uporablja mlajši obliki obeh grafemov ψ = c in ψ = \check{c} .

²⁶ Obliki obeh črk sta izredno lepo vidni tako v originalu kot v Kopitarjevem prepisu tudi v oblikah velikih (verzalnih) črk in inicial: ψ (\check{c}) na straneh [Supr 358^[17], Kor 385] in [Supr 448^[12–7], Kor 475], ψ (c) pa na straneh [Supr 360^[7], Kor 386] in [Supr 174^[11–15], Kor 191].

²⁷ O polkrožnem spodnjem zavoju črke m v Supraseljskem zborniku je Kopitarjevem prepisu nekaj zaznamkov, npr. na strani [Kor 169], pa tudi na več kasnejših.

²⁸ Medtem ko se na koncu vrstic pojavljata že omenjeni neobičajni ligaturi ψ л oziroma ψ и (primere glej zgoraj, str. 7).

²⁹ S pripisom ψ in *fine linea*.

³⁰ V Kopitarjevem prepisu pecelj npr. štrli visoko iz vrstice.

³¹ V spomeniku najdemo večkrat tudi zapise dveh zaporednih *jatov* (tako je drugi v položaju za samoglasnikom): – v asimilirani končnici lok. sg. pridevnikov, npr. *ѿ прѣсладѣнѣвѣмѣ чоуден* [Supr 39^[26–27]], *ѿ добръвѣмѣ исповѣданнѣи* [Supr 46^[28]], *на свѣтѣвѣмѣ мѣстѣ* [Supr 219^[17]], in – v oblikah imperfekta npr. *рѣстѣвѣше* [Supr 40^[19–20]], *вѣдѣвѣше. нѣ вѣвѣше* [Supr 47^[1–2]] ob pogostejših in pričakovanih *видѣлѣхъ* [Supr 47^[28]], *вѣвѣше* [Supr 48^[29]], *моѣдѣше са* [Supr 16^[24]]; primerljaj še: *моѣдѣше са* [Supr 38^[18]], *моѣше же са* [Supr 25^[7]], *моѣдѣше* [Supr 16^[12]] itn. (glej še: Marguliés, 1927: 23–24).

жѠтѣлѣне [Supr 43^[24]], творѣдѣж [Supr 397^[28]], вѣсѣко [Supr 390^[4]].³² Pri tem je pri *l'* in *n'* prisotno kolebanje med zapisoma z *ѡ* in *ѣ* (npr. вѣсѣдрѣжитѣла вога [Supr 122^[1-2]], погрѣвитѣла [Supr 455^[25], Kor 482], попалѡа [Supr 29^[1]]: каплѣми [Supr 51^[14]], помѣшлѣнѣте [Supr 259^[25-26]]; вѣшлѣнѣаго [Supr 10^[25]], ѡзмѣнѣше [Supr 121^[25]], херсонѣнемѣ [Supr 539^[22-23], Kor 566]: вѣшлѣнѣаго [Supr 10^[20]], прѣкклѣнѣа са [Supr 51^[22]], ѡтѣ огнѣ [Supr 260^[30]],³³ херсоѡнѣне [Supr 540^[5-6], Kor 567]), pri *r'* pa med zapisi z *ѡ*, *ѣ* in *ѡ* (npr. цѣсарѣа [Supr 260^[17-18]], врѣхочу моря [Supr 473^[18]]: ѡтѣ манѣстѣрѣ [Supr 515^[25-26], Kor 542], словѣвѣше³⁴ ѡтѣ цѣсарѣ [Supr 56^[17-18]], ѡтѣ зѣвѣрѣ [Supr 44^[28-29]], самарѣнѣ [Supr 517^[15], Kor 544]: цѣсарѣа [Supr 244^[6], Kor 271], самарѣнѣ [Supr 517^[28-29], Kor 544], воѣра [Supr 77^[20]],³⁵ КМЕ III: 779).³⁶

Starejše oblike sta tudi *omega* – z visoko sredinsko črtico (npr. ѠѠдѣора ... ѠѠѠѠила [Supr 54^[6-7]], ѡсѣклипѣѡа [Supr 15^[20-21]]), ki je v nekoliko mlajših spomenikih na vrhu skrajšana, in *psi* – v obliki križa (npr. ламѣаѣскѣнѣ [Supr 201^[17]], ѣалѣмѣ [Supr 70^[25]] in v slovanskih oblikah наѣаниѣ [Supr 244^[8], Kor 271], сѣѣати [Supr 54^[16]], прѣѣде ѣа [Supr

³² Po Mošinovem mnenju posamezni pojavi (npr. obstoj epentetičnega *l* za labiali, npr. подѣ землѣнѣ [Supr 469^[2]], сѣвѣкопѣлѣдѣж са [Supr 66^[26]], вѣземѣши [Supr 415^[12]], кропѣми [Supr 390^[17]] – *l* je verjetno sam pisec zapisal naknadno z drugim črnilom [Sev 390], in *ѣ* za mehkimimi soglasniki v enem delu zbornika ter izgubljanje epentetičnega *l*, npr. постаѣнѣнѣ [Supr 119^[16]], приѣмѣлѣше са ѡ любѣлѣше [Supr 383^[26]], вѣгословѣнѣнѣ [Supr 332^[27]], на земѣж [Supr 469^[2]], на зѣми [Supr 39^[8]], ѡзѣвѣнѣнѣ [Supr 244^[1]], in zapisi *ѡ* in *ѡ* za mehkimimi soglasniki v drugih delih) pričajo o prepletanju različnih pravopisnih sistemov v predlogah – v prevodih, ki so v različnih obdobjih nastajali v posameznih književnih centrih Bolgarije in Makedonije (Mošin, 1971: 49). Poudariti je potrebno, da različne zapise (tako pri epentetičnem *l*, kot pri zapisu vokala za *l'*, *n'*, *r'*) velikokrat najdemo v istem besedilu – pogosto celo zapisane tesno skupaj (npr. приѣмѣлѣше са ѡ любѣлѣше [Supr 383^[26]], на земѣж ѡ подѣ землѣнѣ [Supr 469^[2]] in херсонѣнемѣ [Supr 539^[22-23]]: херсоѡнѣне [Supr 540^[5-6]] itn.

³³ Tudi ѡтѣ огнѣ [Supr 179^[10]].

³⁴ Pravilna oblika 3. sg. impf. glagola словити: словѣж, словѣши ... (Miklošič, 1862–1865: 857) bi se z epentetičnim *l* sicer glasila словѣлаше (glej še op. 31).

³⁵ V primerih цѣсарѣа [Supr 244^[16]], самарѣнѣ [Supr 517^[28-29]], itn. gre po mnenju Marguliésa (1927: 26–28) za otrditev soglasnika pred *ѣ* ali *ѡ*, kot npr. v primerih вѣсѣдрѣж [Supr 363^[23]], самѣриѣѡдѣштѣнѣмѣ [Supr 126^[8-9]]: сѣѡ [Supr 203^[8]], рѣдѣвѣжѣтѣ [Supr 375^[24]] itn. (glej tudi Zaimov 1983: 6). Omeniti pa velja, da je že Kopitar v svojem prepisu zabeležil zapise s *trdimi* soglasniki *r*, *n* tudi pred *u* in *o*, npr. цѣсарѣоч [Supr 253^[28-29], Kor 280], гриѣорѣ [Supr 120^[10], Kor 280], воѣрѣ [Supr 509^[30], Kor 537], ѡгнѣ [Supr 263^[17], Kor 290]. Primer tipa цѣсарѣ [Supr 208^[25]] ni dovolj poveden, ker gre lahko samo za zamenjavo redukcijskega vokala.

³⁶ Marguliés (1927: 23–25) navaja tudi natančne slovnične kategorije oblik, kjer se *jat* pojavlja za omenjenimi mehkimimi soglasniki, npr. pri samostalnikih nom. sg. f. (землѣ [Supr 97^[2]]), gen. sg. m. *jo-* in *i-*sklanjatve (числѣлѣ [Supr 220^[8-9]], зѣвѣрѣ [Supr 509^[28]]), nom. du. m. (родѣлѣлѣ [Supr 24^[28]]), pri pridevnikih, glagolih (glej ponovno op. 31), prislovih (нѣлѣ [Supr 23^[25-26]]) itn.

478^[22]] itn.).

Ižica ψ se v tujkah uporablja kot ustreznica za grški υ, pa tudi β, npr. ἐβλαδ' Γεληνικο [Supr 545^[27], Kop 572],³⁷ ἀυρηλιανέ [Supr 1^[27], Kop 516],³⁸ μωϋσῖσι [Supr 127^[12], Kop 140]³⁹ in γαβρηήλομζ [Supr 10^[21]]⁴⁰ in se med soglasniki in na začetku besede izgovarja kot *i* ali *ü* (npr. εκυφζ [Supr 101^[27]],⁴¹ ὑποδινακζ [Supr 554^[6-7], Kop 581],⁴² ἐγυπτομζ [Supr 367^[13]] : ἐγογπτζ [Supr 367^[11]],⁴³ med samoglasniki ter pred soglasnikom v sredini besede pa kot *v* oz. *u* (npr. ἐνα in ἐντζ [Supr 489^[9-14]],⁴⁴ ἐυκαρπινοηα [Supr 209^[24]],⁴⁵ ἐυφμιου [Supr 282^[6]],⁴⁶ Mošin 1971: 48). Isti grafem lahko redko zamenjuje tudi grafema ου⁴⁷ oz. ю (izgovorno kot *u* oz. 'u), npr. v dat. sg. βζε'πρῆτιβζ κομμιου [Supr 34^[22-23], Kop 38], πιωνιυ [Supr 140^[10]],⁴⁸ κζ цѣсару [Supr 164^[24], Kop 177], виталиϋ [Supr 235^[20]],⁴⁹ πλѣска [Supr 230^[4]],⁵⁰ in ἰϋλιани [Supr 5^[2]],⁵¹ itn.

Grafem ϑ *th* (npr. ϑεωδωρα ... ϑεωφιλα [Supr 54^[5-6]], виϑελείεμζ [Supr 397^[15-16], Kop 424], вϑоини- [Supr 541^[27], Kop 568]) ima v Supraseljskem zborniku glasovno vrednost *t*, kar potrjujejo primeri ανϑουπατου [Supr 99^[26]] : αντουπατε [Supr 99^[27]].⁵²

Od značilnih grških grafemov se zapisujeta še ḡ *ks* v tujkah (npr. ἠέραḡ [Supr 169^[1]],⁵³ Δουḡζ [Supr 73^[2]],⁵⁴ ἀλεḡανδρου [Supr 517^[20], Kop 544]) in

³⁷ Stcsl. евангеликѡз; gr. *εὐαγγελικός*, lat. *evangelicus* [SJS I: 557].

³⁸ Stcsl. аυρηλιανѡз; gr. *Αὐρηλιανός*, *Αὐρηλιανός*, lat. *Aurelianus* [SJS I: 67].

³⁹ Stcsl. моси(и), монси(и); gr. *Μωϋσῆς*, *Μωϋσῆς*, lat. *Moses* [SJS II: 229].

⁴⁰ Stcsl. γαβρηιμζ; gr. *Γαβριήλ*, lat. *Gabriel* [SJS I: 387].

⁴¹ Stcsl. σκѡз; gr. *Σκυθης*, lat. *Scythia* [SJS IV: 101].

⁴² Stcsl. вподиναкѡз; gr. *ὑποδιάκονος*, lat. *subdiaconus* [SJS IV: 1040–1041].

⁴³ Stcsl. егѣпѣтѡз; gr. *Αἴγυπτος*, lat. *Aegyptus* [SJS I: 563].

⁴⁴ Stcsl. еврѡ; gr. *Ἑβρα*, lat. *Heva* [SJS I: 561].

⁴⁵ Stcsl. еυκαρπιноѡз; gr. *Εὐκαρπίων*, lat. *Eucarpus* [SJS I: 589].

⁴⁶ Stcsl. еυφимѡз; gr. *Εὐφῆμιος*, lat. *Euphemius* [SJS I: 590].

⁴⁷ Medterh ko se ligatura ϑ uporablja večinoma kot razpotegnjena črka na koncu vrstice (npr. κδ/пѣно [Supr 2^[28-29]]; glej še zgoraj, str. 7), čeprav tudi ανϑισεπιτη [Supr 39^[4]] v sredini vrstice.

⁴⁸ Ob tovrstnih primerih rabe ψ (v glasovni vrednosti *u* oz. 'u) je Jernej Kopitar običajno pripisal zaznamek ψ = ου (npr. πιωνιυ: ἢ ὀβ'πιωνιου [Supr 140^[10], Kop 153].

⁴⁹ Opomba ϋ = ου = ю [Kop 258].

⁵⁰ Stcsl. плѡскѡз [SJS III: 60].

⁵¹ Pikici nad *ižico* sta tako drobceni, da ju Kopitar pri prepisu ni zaznal [Kop 7]. Sicer pa v zborniku najdemo tudi oblike: ἢ ἰϋλιаниѡз [Supr 7^[3], Kop 9], ἢ влианиѡз [Supr 5^[15], Kop 7] : ἢδϋлианиѡз [Supr 1^[16], Kop 3]. Primerja j še: ἠεακῆου [Supr 198^[22-23], Kop 216].

⁵² Stcsl. ανϑυπατѡз, анѡтпаτѡз; gr. *ἀνθυπατος*, lat. *proconsul* [SJS I: 44]. V Supraseljskem zborniku najdemo poleg zapisanih še obliki ανϑ/πατѡз [Supr 99^[6-7]] in ανϑυπατου [Supr 139^[18]].

⁵³ Stcsl. иераḡз; gr. *Ἱεραξ*, lat. *Hierax* [SJS I: 849].

⁵⁴ Vendar tudi Δουḡ'εζ [Supr 74^[30]]; gr. *δούξ*, lat. *dux* [SJS I: 529].

s, ki se uporablja samo kot številčna vrednost 6 (npr. въ ѿ днь [Supr 23^[28]]).

Paličasti i (i) se praviloma uporablja na koncu vrstic (kot zadnja ali ena izmed zadnjih črk) pri izenačevanju dolžine vrstic (npr. крѣштѣнна [Supr 400^[26]], и/штѣ [Supr 101^[26-27]], сътворѣн [Supr 90^[30], Kop 100] itn.),⁵⁵ *paličasti i* s pikicama (i) pa pri zapisu tujk (npr. ѿднна [Supr 354^[16]], ѿсхрѣсте [Supr 154^[29]]) in v položaju za "navadnim" *i* (и), ki ima v Supraselskem zborniku sicer starejšo obliko črke z vodoravno prečno črtico, nekoliko pomaknjeno navzgor (и),⁵⁶ npr. рабѣиѣ (tj. рабѣз вожиѣ) [Supr 554^[29], Kop 581], блаженїи [Supr 64^[30]], положи ѿ [Supr 26^[9]], приходаштїиѣхъ [Supr 38^[10]]⁵⁷ itn. [Mikl X]. Najdemo pa tudi zapise иштѣштѣиѣмъ [Supr 38^[15]], раждаѣѣтъ· ѿждаѣ [Supr 400^[19]] in призываѣштїиѣмъ ѿ и въроуѣштїиѣмъ [Supr 29^[4-5]].⁵⁸

Jery je ustaljene oblike *ior + paličasti i = ѣ* (npr. странѣи [Supr 102^[27]], дггѣльскѣиѣмъ [Supr 97^[5]], вѣзвѣше [Supr 57^[28]], блаженѣи григорїи [Supr 119^[26]],⁵⁹ призывавѣи ѿ [Supr 101^[7-8]], поговѣитѣи и [Supr 164^[4-5]]),⁶⁰ vendar se izredno redko pojavlja tudi kot zveza *jer + paličasti i = ѣ* (npr. къ странамъ иѣарѣзскѣиѣмъ [Supr 24^[6-7]], прѣчиствѣла ради матере [Supr 124^[1-2]])⁶¹ in *ior + "navadni" cirilski i = ѣ* (npr. помѣи/шлѣнии [Supr 249^[18-19],

⁵⁵ Čeprav je seveda tudi nekaj izjem, ko je *i* zapisan v sredini vrstice. Marguliés (1927: 32–33) navaja obliko *и* [Supr 127^[28], Kop 140], pri kateri je *paličasti i* verjetno zapisan zaradi velike verzalne črke *v* (Ѧ) v zgornji vrstici, ki zaradi svoje velikosti posega v spodnjo vrstico in onemogoča zapis običajnega cirilskega *i* (и), ter posebna zapisa lastnih imen христоса [Supr 156^[14]] in кѣрионѣ [Supr 75^[15]] : кѣрионѣ [Supr 69^[9]].

⁵⁶ Npr. пришеити [Supr 38^[23]], велѣши [Supr 37^[10]] itn. Take oblike sta tudi iniciali na straneh [Supr 471^[15] in 498^[14]].

⁵⁷ Ob pogostejših zapisih z "navadnim" *i*: слѣдѣштїиѣхъ [Supr 40^[4]], бжи [Supr 119^[17]], григорїи [Supr 119^[26]] itn.

⁵⁸ Navedimo še obliko *s trojnim i*, kjer je odvečni *i* nastal zaradi preloma v novo vrstico: ѣтѣштїиѣхъ ѿ кланяѣштїиѣхъ ед [Supr 263^[11], Kop 290], in zvezo *-ѣии-*: дѣврѣиѣиѣи [Supr 182^[11], Kop 205]; obe obliki je Kopitar pospremil z opombo *male*.

⁵⁹ Oblika, nastala po kontrakciji (*-ѣ* < *-ѣи* oz. *-ѣѣ*) sestavljene končnice *nom. sg. m.* določne oblike pridevnika (proti pogostejšim oblikam brez kontrakcije *блаженїи* [Supr 121^[28]]). Ostali redki primeri kontrakcije v zborniku so npr. še: *akuz. sg. m.* въ никѣиѣкѣи градѣ [Supr 188^[27]] in *-ѣ* < *-ѣи* < *-ѣѣ* v množinskih oblikah pridevnikov na koncu vrstic во вѣкъхъ видѣиѣхъ² / [Supr 189^[30]], пристрашѣнѣиѣмъ [Supr 88^[22-23]] itn. (Marguliés, 1927: 37).

⁶⁰ Zadnji obliki sta nastali iz *ѣ* (z napetim izgovorom) pred **ѣѣ* (*stsl. i akuz. sg. m.* osebnega zaimka za 3. osebo) < *stsl. призывавѣи и, поговѣитѣи* and (in še: *пѣиѣи* and [Supr 285^[30]], *хѣпѣтѣи* и [Supr 396^[13]] itn.). V obliki *1. sg. prez. ирѣдѣмѣи ѿ* [Supr 407^[28]] gre poleg opisanelega razvoja še za predhodno zamenjavo *ѣ* z *ѣ*, kot npr. v obliki *дѣмѣи* [Supr 60^[28]] (o tem več: Marguliés, 1927: 36).

⁶¹ Zapisi z *ѣ* namesto *ѣ* so pogosti predvsem v odlomkih na straneh [Supr 131^[9-30]] in [Supr 218^[8-16]], ki sta ju ustvarila "priložnostna" zapisovalca (npr. *вѣти* [Supr 131^[10]], *женѣи* [Supr 131^[19]], *пакѣи* [Supr 131^[21]], *вѣвшѣи* [Supr 218^[12]], *разломенѣи ноги* [Supr 218^[14]]; glej ponovno op. 9).

Kop 276], мѣченикъзи-/ [Supr 213^[18], Kop 236], прѣвзи/шд [Supr 16^[17-18], Kop 20], словези/ [Supr 49^[16], Kop 57], in pogosto v pridevniških ter števnih oblikah шестзи [Supr 245^[12], Kop 272], взторзи [Supr 56^[17]], нарицаемзи [Supr 17^[8]], блажензи [Supr 120^[25]] itn.⁶² Navedimo še nekaj napačnih zapisov oz. zamenjav y z i, npr. ѿтъ манастиръ [Supr 284^[29-30]]⁶³ : въ манастири [Supr 119^[19]],⁶⁴ ѿтъкриваѣ [Supr 335^[16], Kop 362], рикаа [Supr 61^[24-25], Kop 69] in рикаа [Supr 166^[20], Kop 179], рѣвзи [Supr 495^[30], Kop 522] (Marguliés, 1927: 37).

Medtem ko pri zadnjem nosniku **o* ni posebnosti: ѣ (= *o*) se praviloma zapisuje za soglasniki (tudi za mehкими *l'*, *n'*, *r'*), ѣ (= *jo* oz. '*o*) pa za samoglasniki (npr. свѣѣе сѣдишѣта [Supr 1^[15]], глаголъшѣтоу [Supr 30^[13]], ꙗроде [Supr 2^[16]], ꙗзы мол [Supr 4^[26]] : въпнишѣте [Supr 3^[17]], земьѣ [Supr 2^[23]], ѣ [Supr 2^[3]], ѡтѣрѣѣ [Supr 5^[5]], vendar tudi brez prejotacije дꙗроуѣ [Supr 120^[14]]), pa grafiko Supraseljskega zbornika plemeniti značilna raba grafemov za **e*. V zborniku se namreč pojavljajo kar štirje cirilski znaki, od katerih sta dva pogosta: trioglati ђ (= *e*) za soglasniki (npr. по девѣти сѣтъ ѣ тридесѣти лѣтъѣхъ [Supr 9^[24-25]], глагола [Supr 119^[29]], въсѣшѣта ѣ [Supr 18^[25]], vendar pogosto tudi ненавидѣшѣта [Supr 14^[11]], нишѣта [Supr 341^[19], Kop 368] itn.) ter - (= *je* oz. '*e*) za samoglasniki in na začetku besede⁶⁵ (npr. боашѣиѣхъ ѣ [Supr 3^[15]], дивнаа сѣа козѣ [Supr 224^[17]], vendar tudi ѡкрѣпѣиѣа [Supr 583^[5]], - akuz. pl. osebnega zaimka za 3. osebo [Supr 35^[13] in 39^[28]], - же [Supr 42^[26]]).⁶⁶ Poleg omenjenih znakov se posamično pojavljata še ѣа (npr. мѣкѣи сѣа [Supr 222^[16-17], Kop 245], поѣа [Supr 354^[19], Kop 381])⁶⁷ in ѣа, ki pa naj bi po mnenju raziskovalcev nastal skoraj vedno pri popravljanju napačnega

⁶² Pri oblikah nom. sg. m. шестзи ... prihaja bodisi do kontrakcije končnice določne oblike -ѣѣ > -ѣ (kot npr. блажензи [Supr 119^[26]]) in zapis *jery* kot ѣи, ali pa je to (ob enakem cirilskem zapisu) le starejša oblika (iste) končnice -ѣѣ.

⁶³ Napačen Kopitarjev prepis: ѿтъ манастиръѣ [Kop 311].

⁶⁴ Kot zanimivost primerjaj še obliki моноствирѣ [Supr 557^[20], Kop 584] in въ мѣствирѣ [Supr 549^[1], Kop 576].

⁶⁵ Pri zapisih z *e* za mehкими soglasniki je kolebanje med obema grafemoma (Ѣ in -).

⁶⁶ Marguliés (1927: 52) navaja še nekaj izjem od tega pravila (torej z zapisom - za soglasniki namesto Ѣ), ki pa jih Kopitar pri svojem prepisovanju v večini primerov ni opazil, npr. ма [Supr 103^[15]] (vendar ма [Kop 114]), та [Supr 102^[15]] (vendar та [Kop 113]), сѣнѣти [Supr 116^[28]] (vendar сѣнѣти [Kop 129]), сѣ [Supr 125^[10]] (vendar сѣ [Kop 138]), свѣтъѣа [Supr 71^[6]] (vendar свѣтъѣа [Kop 79]), прѣтѣрѣше [Supr 100^[30]] (vendar прѣтѣрѣше [Kop 109]), ненавидѣше [Supr 126^[28]] (vendar ненавидѣше [Kop 139]), ѡтѣрѣшѣта [Supr 392^[4]] (enako [Kop 419]).

⁶⁷ Pri zadnji obliki sta pri ѣа dve vodoravni vezni črtici, dodatna je še na vrhu grafema (Ѣа); po mnenju [Sev] (enako tudi [Blg]) je vrhnja črtica ostanek predhodne popravljene napačne črke *r* ali *s*. Kot zanimivost povejmo, da je Kopitar pri prepisu črko tudi vizualno povzel po originalu (tj. z obema prečnima črticama).

medsebojnimi zamenjavami⁷⁴ in redkimi izpusti (npr. *Ѡ хъ ѿъ ги нашемъ-
 ёмоу же слава ѿ держава- вѣ вѣкзи вѣкомъ ѡмин* [Supr 97^[19-21]],
недостоинъиимъ своимъ рабомъ instr. sg. [Supr 154^[30]], *помазавъшина*
господа мѣромъ instr. sg. [Supr 154^[30], Kop 340], *съ вѣсѣмъ сръдѣцемъ*
[Supr 124^[11]], кѣ себѣ [Supr 170^[30]], *числомъ* [Supr. 75^[8], Kop 175], *и*
пришълъ [Supr. 502^[27], Kop 529], *възрадоуѣмъ ед* [Supr 479^[11]],
оуѣмоштрение [Supr 24^[2-3]], *ѡтѣцъ нашъ* [Supr 191^[26-27], Kop 214],
пришъдшоу [Supr. 502^[23], Kop 529] itn.). Pri *ъ je predvsem v prvem delu
 pogosta vokalizacija v e⁷⁵ (npr. *день* [Supr 120^[9]] : *дѣнь* [Supr 120^[17]], *въ*
заповѣдехъ [Supr 123^[11]], *темъници* [Supr 123^[23-24]], *шелъ* [Supr 35^[29],
 Kop 39], *честѣ* [Supr 81^[26]] : *чѣстѣ* [Supr 498^[10]], *левъ* [Supr 71^[26] in
 166^[20]] : *лъвъ* [Supr 166^[29]], *върѣнъ* [Supr 504^[10], Kop 531]), medtem ko si
 redke primere *ъ > o lahko razlagamo kot napake prepisovalca.⁷⁶

Poleg že omenjenih prejetiranih vokalov ѡ in ѡ oz. ѡ se v zborniku
 uporabljajo še vsi preostali – ю, ѡ,⁷⁷ ѡ, pri katerih najdemo (posebno pri
 tujkah) tudi posamične zapise brez prejetacije (*юлиниѡу* [Supr 213^[1]]
юлиниѡнъ [Supr 554^[4]]; *декиѡ* [Supr 185^[17]] : *декиѡнъ* [Supr 97^[28]], *дрѣмѡнъ*,
дѡиклитѡнъ [Supr 220^[9-11]], *дѡметѡнъ* [Supr 213^[29]], *сиѡвѡнъ* [Supr 122^[12]]
 : *сиѡвѡнъ* [Supr 119^[23-24]], 3. sg. prez. *поѡбаѡтъ* [Supr 168^[21]], *глагоѡнъ*
[Supr 446^[5]], вожиѡмъ ѡвѡниѡмъ [Supr 186^[23-24]] : *вожиѡмъ ѡвѡниѡмъ*
[Supr 203^[7-8]], asim. konč. lok. sg. въ ѡдѣстѡмъ гровѣ [Supr 461^[11]] itn.;
ѡр хѡппа [Supr 81^[30]], *ѡгупѣстѡи странѣ* [Supr 145^[5-6]] : *ѡлини* [Supr
 109^[1]], *на ѡерѣ* [Supr 482^[12-13]], *прѣстѣпѡиѡнъ* [Supr 402^[9]], *ѡсхождѡние*
[Supr 450^[26]] : посѣждѡниѡ [Supr 469^[18]], *ѡленѡмъ* [Supr 223^[27]] : *ѡленѡ*
[Supr 224^[27]], ѡтери [Supr 387^[26]], *въѡвѡшеѡ* [Supr 474^[15]], *ѡже ѡ поѡуѡлѡ*
 (= 3. sg. prez. *ѡетѡ*) [Supr 502^[6], Kop 529] : *ѡ* *пришълъ* [Supr 502^[27], Kop
 529], *ѡеѡ* [Supr 503^[29]], pa tudi *глагоѡте* [Supr 265^[29]] itn.⁷⁸ Primeri
 zapisov z ѡ namesto pričakovanega ѡ potrjujejo (tako kot ѡ namest ѡ)
 glagolsko predlogo besedila ([КМЕ III: 779]; Mošin, 1791: 49).

⁷⁴ Ne pozabimo, da je prepoznavna pravopisna značilnost obeh "priložnostnih"
 zapisovalcev zbornika (na straneh [Supr 129^[30], 131^[9-30]] in [Supr 218^[8-16]]) njuna dosledna
 zamenjava ѡ z ѡ (npr. *онъ же кѣ нимъ* [Supr 129^[30]], *повѣпрашавъ поѡмонъ* [Supr 131^[25-26]] in
шѡдѣ ѡѡво господѡнъ ед въ курѣстѡнъ градѣ [Supr 218^[8-9]]); glej še op. 9).

⁷⁵ Po mnenju [КМЕ: 779] lahko te primere primere pripišemo vplivu predlog, iz katerih je
 bil Supraseljski zbornik prepisan.

⁷⁶ V Supraseljskem zborniku naj bi bili priča samo trem primerom *ъ > o (Mošin 1791:
 49), navaja pa jih Marguličs (1927: 42): *люѡвѡнъи* [Supr 166^[21]], *смоѡвѡнѡго* [Supr 345^[13]],
крѡпѡкъ [Supr 464^[13]], ki jih je opazil in podčrtal tudi Kopitar [Kop 179, 372 in 491].

⁷⁷ O problematiki zapisov ѡ = 'a (namesto ѡ) za mehкими soglasniki glej str. 9–10.

⁷⁸ Marguličs (1827: 21) navaja še posebno obliko *зѡе*, ki je na koncu vrstice napisana z
 nadpisanim o: *зѡѡ* [Supr 400^[8]].

Omenimo še dodatni črki za *o* in *s*: poleg prevladujočih grafemov *o* in *c* se predvsem v naslovih⁷⁹ pojavljata še zaobljena *o* in *c*, katerih funkcija pa ni povsem jasna, npr. мѣчение стѣи́хъ ѿ славѣнзи́хъ новоѡбѣщѣи́хъ сѧ мѣченикѣ [Supr 54^[5-6]], чоудотворенїа стааго конона [Supr 23^[28-29]], гоу нашемоу ѿ сѣ хсоу· съ нїмѣже ѡт' цоу слава [Supr 15^[13-14]]: славѣтѣ ѡт' ца ѿ сна ѿ сѣ стѣи́мъ дѣомъ [Supr 23^[25]] itn.

Nadvrstična znamenja

Nadvrstični znaki so v Supraseljskem zborniku izredno pogosti (njihovo rabo je podrobno opisal že Fran Miklošič [Mikl VII–X]). Med njimi sta prevladujoča *spiritus lenis* in *spiritus asper* – oba se pojavljata tako nad začetnim vokalom v besedi kot tudi nad vokalom v sredini besede, npr. ѿдїи́хъ [Supr 121^[22]], дѣнѣ [Supr 120^[17]],⁸¹ довѣ́стѣнѣи́шии [Supr 161^[12]] itn. Prvi se zapisuje večinoma nad redukcijskimi vokali (predvsem palatalnim, npr. вѣвѣдѣи и вѣ клѣтѣ [Supr 121^[30]], чѣстѣнии [Supr 67^[12]], redko nad velarnim, npr. ѡстрѣ́мили сѧ [Supr 27^[2]], видѣ́вѣ ѿ [Supr 38^[11], Kop 46], мирѣ [Supr 337^[14]]), vendar pa ga najdemo tudi nad polnimi vokali – v samoglasniških zvezah v sredini ali na začetku besede⁸² in sicer vedno nad drugim samoglasnikom, npr. прѣѡ [Supr 56^[23]], коѣ [Supr 36^[30]], нрава· ѡгриколаи [Supr 69^[30]–70^[1]], ѡнѣ ѿстинѣнѣи [Supr 130^[2]], попѣра ѿ глагола [Supr 65^[28]] itn. Drugi – *spritus asper* – je pogostejši od *šibkega* in se pojavlja nad vsemi samoglasniki⁸³ v samoglasniških zvezah v sredini ali na začetku besede, npr. маѣими́ноу [Supr 15^[19-20]], воѣвода ѿменемъ ѡгрипа [Supr 15^[21-22]], похвала ѡ м мѣченицѣхъ [Supr 82^[1]], товоѡ ꙗроуѣскѣ [Supr 15^[21-22]], роумѣска ѡзыкѣ [Supr 144^[25]], ѿѣраѣ ѿ кронїи· ѿ ѿни мнози [Supr 169^[1-2]], патрїѡрхъ [Supr 121^[12]].⁸⁴ Izjeme od pravil so: ко́стантина [Supr 54^[6-7]], моли́твами [Supr 280^[27]], сїлѣви [Supr 122^[12]] in правѣ́дникѣ [Supr 231^[21-22], Kop 254].⁸⁵

⁷⁹ Čeprav ju pogosto srečamo tudi v ostalem besedilu.

⁸⁰ Zaokroženi *c* je Kopitar zabeležil na strani [Supr 503^[30], Kop 530] pri besedni zvezi ne погрѣзѣше сѧ, široki *o* pa na koncu koncu vrstice ѿго ѡ/ѣрѣти [Supr 519^[23-24], Kop 546] in na strani [Supr 528^[30], Kop 555] v obliki грѡви́шта.

⁸¹ Primerjaj še zapise: дѣнѣ [Supr 81^[22]], дѣнѣ [Supr 121^[9]] in денѣ [Supr 120^[9]].

⁸² Zaradi zakona odprtega zloga se vse besede končujejo na vokal ali polvokal, zato je vsak začetni vokal v besedi v samoglasniški zvezi.

⁸³ Razen nad *ou*, *iu*, *iu* in *w* [Mikl VIII], nad katerimi je ponavadi izpisan *circumfleks* (natančno nad grafemom oz. digramom), npr. ѿѡулиание [Supr 1^[17]], сѣдѡуо [Supr 209^[23]], црѣствоуѣшѡу [Supr 142^[16]], ѡ вѣдѣи· ѡ плачѣ ѡ коление [Supr 57^[11]] itn.

⁸⁴ V spomeniku je tudi veliko samoglasniških zvez brez kakršnegakoli nadvrstičnega znaka, npr. вѣзгѡлашѡше [Supr 160^[29]], вѣзѡконѡне [Supr 57^[15]], лѡбѡшѡнимѣ [Supr 54^[8-9]] itn.

⁸⁵ [Sev], [Blg] in Margulíes (1927: 19), navajajo še obliko прїѣдѣтѣ [Supr 127^[24]], nad katero pa apostofa na digitaliziranem posnetku ni moč videti (zaznal ga ni niti [Kop 140]; resda

Šibkemu pridihu je vizualno zelo podoben *apostrof*, ki ga je avtor zbornika zapisoval na mestu izpuščenega polglasnika ali polnega vokala, npr. к'то [Supr 55^[14]], в'са [Supr 56^[23]], в' тем'ницѣ [Supr 71^[28]], д'хом' [Supr 15^[14]], в'з' д'клипиwда м'есто [Supr 15^[20-21]], гонит' [Supr 566^[3], Kop 595], пропов'ѣда'ше са [Supr 24^[3-4]], в'зиш'на'го [Supr 120^[19]] itn. Posebej pogosta pozicija *apostofa* je na prelomu v novo vrstico (v funkciji skrajševanja predolgih vrstic), kjer prav tako nakazuje izpust polglasnika ali polnega vokala, npr. при'ем'ѣжт'./ [Supr 262^[6]], по' страда'нннй ст'з'и'х'./ [Supr 271^[24]], в'з'д'р'./ж'анннй [Supr 529^[3-4]], д'./в'ѣма [Supr 216^[4-5]], по'д'оба'./ше [Supr 245^[16-17]], ст'а'./го [Supr 254^[6-7]], д'г'./г'елом'./ [Supr 219^[27]]. Velikokrat je zapisan tudi za zadnjim soglasnikom v vrstici, za katerim praviloma ni polglasnika, npr. в'з' г'./р'ад'ѣ [Supr 211^[26-27]], в'з'з'./в'рати са [Supr 172^[5-6]], ор'./н'ѣ [Supr 6^[1]]⁸⁶ (Margulíes, 1927: 17–18).

Cirkumfleks (polkrožec) ima v Supraseljskem zborniku nad grafemom dva položaja: – nad w, оу, ю in ѣ стоји na sredini širine grafema oz. digrama, npr. пиш'нннй [Supr 144^[14]], да' оу'т'ѣшннв'зшн са [Supr 1^[22]], коу'мнрослоу'женнню оу'же [Supr 185^[28-29]], в'ѣч'ннжѣ [Supr 68^[17]];⁸⁷ – nad grafemi л, н, р in v tujkah nad к, г, х⁸⁸ pa je zamaknjen nekoliko v desno⁸⁹ in označuje njihovo mehkost, npr. гла'гол'ѣшт'оу [Supr 75^[24]], пл'ѣска [Supr 230^[4]], раз'мншл'ѣв' [Supr 563^[17-18]], ц'ѣл'енннн [Supr 333^[25]], д'ѣл'ѣма [Supr 367^[12]], к' н'ѣ [Supr 350^[28]], гор'ѣ'ннн [Supr 322^[7]], на' н'ѣ [Supr 70^[22]], н'зн'н'ѣ [Supr 69^[22]], ко'н'оу [Supr 215^[2], Kop 238],⁹⁰ гор'ѣ'шт'нннм' [Supr 5^[26]], по'ка'р'ѣтн са [Supr 59^[27]] (čeprav srečamo tudi primere brez označitve mehкости, npr. в'землешн [Supr 415^[12]], в'се'д'р'жнтел'ѣ [Supr 131^[28]], т'вор'ѣ'аше [Supr 18^[27]], in z "odatnim" zaznamovanjem mehкости pred prejetiranimi vokali, npr. м'ж'чнтел'я [Supr 79^[12]], помол'я'хом' [Supr 72^[23-24]], д'ѣл'я [Supr 504^[30], Kop 531], по'клан'я'нннн [Supr 243^[23]]: по'клан'я'нннн [Supr 168^[22]], н'зн'н'я [Supr 15^[15]], хоу'лол'овннв'зшн [Supr 395^[11]])⁹¹ in к'ѣла

pa ga ni zapisal niti nad мол'ит'ѣмнн [Kop 307^[27]].

⁸⁶ Veliko je raznovrstnih izjem: в'в'ашт'а'./го са [Supr 172^[8-9]], в'з'п'раш'ннн'./ [Supr 263^[10]], по'р'н'ѣва са [Supr 42^[10]] – zapis v sredini vrstice, прав'ѣ'д'./нннн [Supr 529^[25-26]] itn.

⁸⁷ Ostale primere glej v op. 83. Izjeme v zapisih so pri digramu оу, npr. лоу'ч'н'я'н'оу [Supr 214^[11]], оу'д'арнш [Supr 38^[7-8]], оу'кр'з'тн [Supr 240^[6]] (čeprav tudi оу'кр'з'тн [Kop 267]), оу'м'р'ѣм' [Supr 91^[20]] (glej še: Margulíes 1927: 19).

⁸⁸ Nad grafemoma р in х samo po enkrat [Mikl IX].

⁸⁹ Na pozicijo cirkumfleksa nad к', л', н' in г' je Kopitar opozoril na strani [Supr 64^[5], Kop 72], kasneje pa še na [Kop 76, 77].

⁹⁰ Glej še primere pri *jatu*, str. 9–10.

⁹¹ Primeri cirkumfleksa nad epentetičnim *l* so npr. оу'г'з' зем'л'а [Supr 129^[9]], по'д'з' зем'л'ѣ'ж [Supr 469^[2]], д'в'л'енннм' [Supr 186^[24]], д'н'в'л'ѣ'ж са [Supr 18^[16]] itn. (glej še: Margulíes, 1927: 15).

[*Supr* 119^[26]], *Ѡтъ кѣсариа* [*Supr* 72^[18]], *ѡггѣлъ ѡ ѡрхангѣлъ* [*Supr* 463^[17]], *магистриѡноу* [*Supr* 17^[15]], *ѡвѡггѣлиѡ* [*Supr* 227^[15]], *лѣгѣѡнъ* [*Supr* 463^[15]],⁹² *раѡиѡль* [*Supr* 386^[13]].⁹³ Zanimivi so primeri z odvečno označitvijo mehкости soglasnika pred *ъ*, pri prvih dveh oblikah smo priča še zamenjavi redukcijskih vokalov (*ь > ѡ*): *Ѡтъ сѡвладънъ* [*Supr* 70^[16]],⁹⁴ *ѡчитѣ/ѡдънъиѡхъ* [*Supr* 542^[15-16], *Kop* 569], pri tretji (*хоуѡль* [*Supr* 378^[2], *Kop* 405]) pa gre za samostalnik s trdo osnovo, tj. samostalnik *a*-sklanjatve, pri katerem seveda ni mehkega *l*.⁹⁵ Tudi v obliki *ѡѡ-* [*Supr* 287^[6], *Kop* 314] cirkumfleks nad *l* pred grafemom - (= *je* oz. *ʔe*) ni potreben.⁹⁶

Za označevanje številčne vrednosti črk in okrajšav splošno poznanih besed se uporablja *titla*, oglete oblike in ravna z zavihkoma na vsaki strani navzdol, po dolžini pa prilagojena grafemu oz. grafemom, npr. *Мѡсѡца марта въ вѡ мѡчнение стаѡго пиѡнъна* [*Supr* 124^[7]], *въ ѡ дънь* [*Supr* 68^[22]], *Ѡ хѡ ѡсѡ ги нашѡмъ ... ѡ сѡ стъиѡмъ дъхоѡмъ* [*Supr* 68^[17-19]] itn.

Literatura:

A

[*Supr*] Supraseljski *kodeks-čti-minej za marec*, starocerkenvoslovanska redakcija, XI. stoletje. Rokopisna zbirka NUK v Ljubljani. Kopitarjeva zbirka slovanskih kodeksov. 236 str. [*Sign. Cod. Kop.* 2]. (Dosegljiv na spletni strani: <http://www.nuk.uni-lj.si/kopitarjevazbirka/>, celoten spomenik pa na: <http://csup.ilit.bas.bg/sites/ms/#/0>.)

[*Kop*] *Kopitarjev prepis celotnega Supraseljskega kodeksa, 1838–1840*. Rokopisna zbirka NUK v Ljubljani. Kopitarjeva zbirka slovanskih kodeksov. 599 str. [*Cod. Kop.* 1]. (Dosegljiv na spletni strani: <http://www.nuk.uni-lj.si/kopitarjevazbirka/>.)

B

[*Mikl*]: Miklošič, Fran. 1851. *Monumenta linguae palaeslovenicae e Codice Suprasliensi*. Vindobonae: G. Braumüller. [*Sign.* 20815 II in 20915 II].

[*Sev*]: Северьянов, Сергей. 1904. *Супрасльская рукопись. Том I. Памятники старославянского языка. Том II, вып. 1-й*. Санкт-Петербург. 236. Ponatis iz 1956. *Editiones monumentorum slavica veteris dialecti*. Herausgegeben vom

⁹² Primerjaj še zapisa: *лѣгѣѡнъ* [*Supr* 463^[8]] : *лѣгѣѡнъ* [*Supr* 463^[10]].

⁹³ Glej še [*Mikl IX*].

⁹⁴ Severjanov [*Sev* 70] meni, da je znak mehčanja nad *n* pripadal prvotni obliki, ki je bila predhodno zapisana pod obstoječo obliko (pravilno stcsl. *сѡвладънъ* [SJS IV: 214–215]). Kopitar je pri obliki sicer spregledal *cirkumfleks* nad *n*, označil pa je napačni redukcijski vokal (*сѡвладънъ* [*Kop* 78]).

⁹⁵ Stcsl. *хоуѡла* [SJS IV: 804–805]; primerjaj še: *хоуѡлѡжъ* [*Supr* 172^[11]], *хоуѡлы* [*Supr* 427^[7]].

⁹⁶ Pri tovrstnih oblikah je običajni zapis: *капѡѡ* [*Supr* 388^[17-18], *Kop* 415]), *гѡѡѡѡѡѡ* [*Supr* 119^[29], *Kop* 132] itn. (Marguliés 1927: 42 in 53).

Seminar für slavische Philologie der Universität Graz. Vol. 1. Graz. 1–272 (1. knjiga) in 272–570 (2. knjiga).

[Blg]: Супрасълски или Ретков сборник в два тома. Йордан Заимов (Увод и коментар на старобългарския текст), Mario Capaldo [Марио Капалдо] (Подбор и коментар на гръцкия текст). Българска академия на науките. София: Издателство на Българската академия на науките 1. 1982. 564 str. in 2. 1983. 602 str.

С⁹⁷

Babič, Vanda. 2011. Cerkvenoslovanska ostalina na Slovenskem – Zgodbe, kraji in osebnosti ljubljanskega dela Supraseljskega zbornika (prvi del besedil – do Mučenja sv. Sabina). *SRL* 59/2. 161–178.

Babič, Vanda. 2011. Cerkvenoslovanska ostalina na Slovenskem – Žitja svetnikov v ljubljanskem delu Supraseljskega zbornika (drugi del besedil – od Mučenja sv. Sabina do konca). *Zora* 80. 57–77.

Capaldo, Mario. 1980. За състава на Супрасълския сборник. Проучвания върху Супрасълския сборник. Старобългарски паметник от X век. Доклади и разискания пред Първи международен симпозиум за Супрасълски сборник (28–30 септември 1977, Шумен). Уг. Йордан Заимов. София: Издателство на Българската академия на науките. 208–216.

Добрев, Иван. Пенкова, П. 1968. Старобългарските ортографични отклонения с основните изправления във фонетичните изменения през X–XI в. Известия на Института за български език 16. 401 s.

Jagić, Vatroslav. 1910. Енциклопедия славянской филологии. Санктпетербургъ: Типография императорской Академии наук.

Карский, Е. Ф. 1979. *Славянская кирилловская палеография*. Москва: Издательство "Наука".

[КМЕ I–III]: Кирило–Методиевска енциклопедия Т. I–IV. София: Издателство на Българската академия на науките. 1985–2003. Супрасълски сборник (avtorica prispevka: Лидия Стефова). Том III. 776–784.

Куев, Куйо. 1980. История на Супрасълския сборник. Проучвания върху Супрасълския сборник. Старобългарски паметник от X век. Доклади и разискания пред Първи международен симпозиум за Супрасълски сборник (28–30 септември 1977, Шумен). Уг. Йордан Заимов. София: Издателство на Българската академия на науките. С. 9–12.

Лавров, П.А. 1914. Палеографическое обозрение кирилловского письма. Энциклопедия славянской филологии (Под ред. И.В. Ягича. ИОРЯС, Вып.

⁹⁷ Supraseljskemu zborniku je posvečeno ogromno člankov in študij. Izčrpen seznam teh najdemo v: [КМЕ III: 781–784] in [Blg 11–16], zato tu navajam samo literaturo, ki je neposredno povezana s temo članka.

- 4.1.) Петроград: Типография императорской Академии наук.
- Marguliés, Alphons. 1927. *Der altkirchenslavische Codex Suprasliensis*. Heidelberg: C. Winter's Universitätsbuchhandlung.
- Иванова-Мавродинова В., Мавродинова, Л. 1983. За украсата на Супрасълския сборник. *Литературознание и фолклористика*. В чест на 70-годишнината на акад. Петър Динев. София. 165–174.
- Miklošič, Fran. 1862–1865. *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*. Vindobonae: Guilelmus Braumueller.
- Mošin, Vladimir. 1971. Kopitarjeva zbirka slovanskih rokopisov in Zoisov cirilski fragment iz Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani (elektronska izdaja NUK Ljubljana). Ljubljana. 44–56.
- Mošin, Vladimir. 1957. Ornament južnoslovenskih rukopisa XI.–XIII. veka. Radovi Naučnog društva Bosne i Hercegovine VI. Sarajevo.
- Проучвания върху Супрасълския сборник. Старобългарски паметник от X век. Доклади и разискания пред Първи международен симпозиум за Супрасълски сборник (28–30 септември 1977, Шумен). Уг. Йордан Заимов. София: Издателство на Българската академия на науките.
- [SJS I–IV]: Slovník jazyka staroslověnského I–IV. 1966–1997. (I – 1966, II – 1973, III – 1982, IV – 1997). Praha: Nakladatelství československé akademie věd.
- Стасов, В. 1884. Славянский и восточный орнамент по рукописям древняго и нового времени. Вып. I. Санктпетербург. Табл. I. 18–28.
- [ODB]: The Oxford Dictionary of Byzantium. I–III. 1991. New York: Oxford University Press.
- Заимов, Йордан. 1982. Предговор: *Супрасълски или Ретков сборник в два тома*. Йордан Заимов (Увод и коментар на старобългарския текст), Mario Capaldo [Марио Капалдо] (Подбор и коментар на гръцкия текст). Българска академия на науките. София: Издателство на Българската академия на науките 1. 1982. 564 str. in 2. 1983. 602. str. 5–8.